

UDK: 811.163.42'342.5:811.112.2'342.5:811.111'342.5

Pregledni znanstveni rad

Prihvaćen za tisak: 26. svibnja 2008.

Glas *r* u hrvatskome, njemačkome i engleskome jeziku

Aleksandra Ščukanec

Zagreb

*Ovaj se rad bavi glasovima koji se prepoznaju kao glas *r*, odnosno skupinom glasova koji se nazivaju kao drhtajni ili rofoni glasovi. Uspoređuje drhtajnike u tri jezika koji imaju glas *r* — u hrvatskome, njemačkome i engleskome jeziku, i to njihova standardna, ali i dijalektalna ostvarenja. Pokazuje se da sličnosti i razlike u opisima drhtajnih glasova u promatrana tri jezika nije uvijek lako uočiti zbog različitih tradicija, ali i naziva. U sva se tri jezična sustava glas *r* pojavljuje kao dotačnik, ali ni u jednome od ta tri standardna jezika to nije prototipni izgovor, nego izgovorna inačica. U njemačkome i hrvatskome jeziku pojavljuje se i kao treptajnik, ali su oni vrlo različiti jer ih tvore drugi organi na različitim mjestima. U njemačkome se pretežno pojavljuje resični (uvularni) *r*, dok hrvatski jezik poznaje samo vršno-nadzubni *r*. Resični njemački *r*, jedna od vrlo čestih izgovornih varijanata, može se pronaći i u engleskome, osobito u škotskim govorima, dok se u hrvatskome resični *r* smatra govornim poremećajem.¹*

0. Uvod

Glas *r* specifičan je u mnogim svjetskim jezicima, često je vrlo primjetan glas. Različite vrste glasova koji se prepoznaju kao (svojevrstan) glas *r* nazivaju se zajednički drhtajnici ili rofoni glasovi. U ovome se radu uspoređuju drhtajnici u tri jezika — u hrvatskome, njemačkome i engleskome jeziku. Nakon fonološkoga opisa glasa *r* u svakome od uspoređivanih jezika i nakon prikaza različitih izgovornih pojava i inačica istaknut će se sličnosti i razlike.

¹ Autorica zahvaljuje dvama anonimnim recenzentima na korisnim primjedbama koje su poboljšale ovaj rad.

Građa će se uzimati ne samo iz standardnih idioma, nego i dijalekata. Promatranje spontanoga govora može biti vrlo korisno i u fonologiji. Uspoređuju li se nestandardne varijante, a ne samo standardni jezik, nailazi se na veći broj poveznica, bilo da se radi o karakterističnoj govornoj varijanti nekoga kraja ili čak o govornim poremećajima. Svaka osoba ima svoj karakterističan govor, svoj idiolekt, koji je rezultat različitih društvenih, sociolingvističkih i drugih čimbenika, rezultat životnih prilika i okolnosti. Jezik se neprestano mijenja i često se uspoređuje sa živim organizmom, pa je i logično da se promatra i proučava prema stvarnomu i spontanomu izgovoru njegovih govornika.

1. Glas *r* u jezicima svijeta

Većina jezika ima jedan fonem *r* koji se fonetski različito ostvaruje, ali taj glas otkriva brojne posebnosti u različitim jezičnim sustavima. Različiti glasovi koji se doživljavaju kao glas *r* zajednički se nazivaju *drhtajnicima* ili *rofonim glasovima* (Jelaska 2004). Muljačić (1972) navodi činjenicu da je u mnogim jezicima *r* neprekidni fonem koji karakterizira postupni prijelaz između prethodnoga glasa i zone šutnje, te navodi primjere engleskih glasova.

Prema načinu oblikovanja drhtajnici pripadaju nadređenoj grupi *zvonačnika* ili *sonanata*, osjetno zvonkih, odnosno čujnih glasova koji nastaju približavanjem ili dodirivanjem nekih govornih organa, ali tako da je zračnoj struji tek djelomično zatvoren prolaz. U međunarodnoj fonetskoj abecedi (IPA) drhtajnici se pojavljuju kao u (1).

(1) nadzubni treptajnik (<i>alveolar trill</i>)	[r]
resični treptajnik (<i>uvular trill</i>)	[R]
dotačnik (<i>alveolar tap</i>)	[ɾ]
okrznik (<i>retroflex flap</i>)	[ɽ]
nadzubni približnik (<i>alveolar approximant</i>)	[ɹ]
unazadni približnik (<i>retroflex approximant</i>)	[ɻ]

Vjerojatno je najčešći glas *r* treptajnik. Unutar usnih zvonačnika zajedno s bočnicima kao *l*, *lj* pripada protočnicima. *Protočnik* (*tekućnik*, *likvid*) glas je oblikovan vrhom jezika podignutim prema desnim dok zračna struja djelomično neometano protječe.

1.1. Treptajnici (vibranti)

Treptajnici ili *vibranti* (engl. *trill*) glasovi su oblikovani jezikom ili resicom koji trepere zbog različitoga pritiska okolnoga zraka. U oblikovanju *treptaj-*

nika sudjeluje elastični, vrlo pokretljivi artikulacijski organ (izuzev glasnica) koji počinje titrati te u nekoliko navrata nakratko dodiruje mjesto artikulacije nasuprot njega. Postoje dva tipična treptajnika koja se pojavljuju u jezicima i svrstavaju u kategoriju drhtajnika ili rofona, dakle doživljavaju se kao glas *r*. Katkad ih se jednostavno naziva prednjim i stražnjim *r*, npr. u njemačkoj literaturi.

Nadzubni treptajnik — Među treptajnicima najčešći je nadzubni treptajnik. Zove se i alveolarni vibrant (engl. *alveolar trill*), fonetskim zapisom [r]. Pri njegovu oblikovanju vršak se jezika uzdigne i počinje treperiti zbog različitoga pritiska zraka ispred i iza njega pri čemu dotiče desni. Još se naziva i vršnim (nadzubnim) *r*, *apikalno-alveolarnim r*. U engleskome se neformalno naziva *rolled r* ili *rolling r*, u njemačkome *gerolltes r*.

Resični treptajnik — Drugi je treptajnik koji pripada među drhtajne glasove resični treptajnik. Zove se i *uvularni vibrant* (engl. *uvular trill*) fonetskim zapisom [ʀ]. Oblikuje se tako da resica dotiče i napušta vrlo brzo stražnji dio jezika i pri tom nekoliko puta treperi (otprilike 25 puta u sekundi). Naziva se i *resični r*.

Muljačić (1972) navodi da se nadzubni *r* katkada naziva *lepršavo r*, za razliku od resičnoga koji je *treperavo r*. Prilikom izgovora bilo kojega od ta dva *r* važno je da je prolaz zračne struje, makar i nakratko, zatvoren jednom ili više puta. To ga i razlikuje kod druge skupine protočnika, jer kod npr. *l* pored središnje položenoga zatvora postoje jedan ili dva bočna slobodna prolaza.

1.2. Dotačnici i okrznici

Dotačnik je glas oblikovan vrškom jezika koji se uzdiže i jednim zamahom dotakne gornju usnu stijenku, najčešće u području desni (alveola).

Okrznik je glas oblikovan uzdignutim i izokrenutim vrhom jezika koji pri povratku u početni položaj okrzne gornju usnu stijenku (Jelaska 2004). Za *dotačnik* postoji još samo engleski naziv *tap*, a za *okrznik* postoji još samo engleski naziv *flap*, koji se (pisan velikim slovom) pojavljuje i u njemačkome. Fonetski su znakovi za ta dva glasa [ɾ] i [ɽ].

1.3. Približnici (aproksimanti)

Približnik ili *aproksimant* glas je oblikovan govornim organima približenima tako da prolaz zračnoj struji nije izrazito uzak pa se ne proizvodi šum. IPA spominje nadzubni približnik (engl. *alveolar approximant*), fonetskim znakom [ɹ] i unazadni približnik (engl. *retroflex approximant*), fonetskim znakom [ɻ].

Kliznik ili *prijelaznik* (engl. *glide*) glas je oblikovan jezikom koji klizi iz jednoga položaja u drugi, glas kojemu položaj u slogu određuje okolina. Katkad je isto što i neslogotvorni otvornik (poluvokal), a katkada se smatra posebnim glasom.

1.4. Otvornici s drhtajničkim izgovorom

Otvornici s drhtajničkim izgovorom pojavljuju se npr. u američkome engleskome ili nekim dijalektima nizozemskoga. Govori se o drhtajnički obojenim otvornicima (engl. *r-colored vowel*), odnosno drhtajnoj obojenosti, ili pak *rofonoj obojenost* (engl. *rhotic colouring*).

U njemačkome se pojavljuje *vokalizirani r*, za koji se navodi da je sličan vokalu *a*.

1.5. Glas *r* u fonološkim sustavima

Rijetki jezici imaju više od jednoga rofonoga fonema. Tako se u španjolskome prema dva glasa *r* razlikuju i riječi, kao u (2). Jedan *r* označava dotačnik, dva *rr* nadzubni treptajnik.

- (2) *pero* ‘ali’ : *perro* ‘pas’
cero ‘nula’ : *cerro* ‘brdo’

Jezici australskih domorodaca razlikuju najmanje dva, a katkad i tri različita glasa *r*. Clark i Yallop (1990) spominju jezik varlpiri kojim se govori u središnjoj Australiji. U tome jeziku kombinacija *r* označava približnik, *rr* treptajnik, dok *rd* označava okrznik, primjeri su navedeni u (3).

- (3) *maru* ‘crn’
marru ‘kuća’
mardu ‘drvena zdjela’

2. Glas *r* u tri uspoređivana jezika

Njemački i engleski jezik pripadaju grupi germanskih jezika, dok je hrvatski slavenski jezik. Prema tome bi se mogla očekivati veća sličnost njemačkoga i engleskoga jezika imajući na umu da su se ta dva jezika dugo usporedno razvijala. Germanski jezici izdvojili su se iz indogermanskih oko 500. godine prije Krista, kada je došlo do velike glasovne promjene, tzv. *Erste Lautverschiebung* (engl. *First Germanic Sound Shift*), sustavnoga prijelaza bezvučnih zapornika *p*, *t*, *k* (njem. *stimmlose Verschlusslaute*) u bezvučne tjesnačnike *f*, *φ*, *h* (njem. *stimmlose Reibelaute*). Tek tisućljeće iza toga, oko 500. godine

nakon Krista, dogodila se promjena koja je izdvojila samo njemački jezik iz ostalih germanskih jezika, tzv. *Zweite Lautverschiebung* ili *Deutsche Lautverschiebung*. Također je zahvatila glasove *p*, *t*, *k*, koji su vremenom postali *pf*, *ts*, *x*.

U standardnome hrvatskome jeziku glas *r* definiran je kao treptajnik ili vibrant, u njemačkome također kao treptajnik (njem. *Vibrant*) ili dotačnik (njem. *Tap* prema engl. *tap*), a engleski kao kliznik (engl. *glide*) ili dotačnik (engl. *tap*). Dakle, u oba se germanska sustava glas *r* pojavljuje u varijanti dotačnika, a u hrvatskome i njemačkome kao treptajnik.

Drhtajni su glasovi u ta tri jezika opisani u skladu s filološkom tradicijom pojedine struke (kroatistike, germanistike i anglistike). Stoga se katkada različitim nazivima opisuju jednake pojave, a katkad se istim nazivom opisuje različita pojava. Ako se npr. uzme u obzir kategorija treptajnika u njemačkome i hrvatskome jeziku, Žepić (1999) primjećuje da su vibranti u ova dva jezika sasvim različiti. U njemačkome se pretežno pojavljuje resični ili uvularni *r* (tzv. *Zäpfchen R*) koji je u određenoj okolini i vokaliziran, dok hrvatski jezik poznaje samo vršni ili apikalni *r* (tzv. *Zungenspitze r*). U kroatističkim se opisima rijetko navodi da je hrvatski *r* vršni ili apikalni, to se podrazumijeva kad se navodi da je prednjojezični (npr. Barić i sur. 1997: 50).

3. Hrvatski jezik

Prema načinu oblikovanja (artikulacije) u hrvatskome se jeziku *r* ubraja u treptajnike ili vibrante.

3.1. Hrvatski treptajnik

Prototipni je hrvatski glas *r* treptajnik ili vibrant koji se oblikuje na desnim (alveolama). Prema mjestu oblikovanja naziva se *desnik* ili *alveolar* — jezik ga oblikuje približavanjem desnim i dodirivanjem desni. Još se naziva i *nadzubnim* glasom jer se oblikuje na nadzubnome mjestu.

Prema dijelu jezika kojim se oblikuje, glas *r* u hrvatskome jeziku može se ubrojiti i u skupinu *okretnika* (*rubnika* ili *koronala*), tj. glasova oblikovanih okretnim, prednjim dijelom jezika lako pokretnim u svim smjerovima kojemu se rubovi mogu samostalno podizati i spuštati (Jelaska 2004: 54–56).

Glas *r* neki govornici hrvatskoga jezika izgovaraju i kao *resičnik* (*uvular*, tj. resični glas) pri čijem se oblikovanju približavaju ili dodiruju hrbat jezika i resica, no to se smatra govornim poremećajem (Jelaska 2004: 45–46).

3.2. Hrvatski dotačnik

Hrvatski fonetičari i fonolozi navode različit broj treptaja. Ako se usporede opisi hrvatskoga glasa *r*, vidljivo je da se on u nekim slučajevima ostvaruje jednim treptajem, tj. jednokratnim dodirom vrha jezika u području desni. Bakran (1984. prema Jelaska 2004) navodi najčešće jedan brzi udarac ili vibraciju vrškom jezika o desni, Vuletić (1987) jedan do tri, a E. Barić i sur. (1997) jedan do dva.

Prema tim opisima o broju treptaja čini se da ne postoji razlika između zatvornika *r* u suglasničkom položaju kada se oblikuje jednim udarom i dotačnika. Prema tomu se u hrvatskome *r* može ostvariti čak i kao *dotačnik*. To bi značilo da je dotačnik inačica hrvatskoga treptajnika, tj. da se hrvatski fonem /r/ može ostvariti kao treptajnik ili kao dotačnik (Jelaska 2004: 45–46).

Dakle, tipičan izgovor hrvatskih riječi *ruka* ili *more* odgovara okrzniku ili treptajniku, no u slučaju slogotvornoga *r* kao u riječi *trg* redovito se pojavljuje treptajnik.

3.3. Slogotvorni *r*: zatvornički ili otvornički glas

U ovom će se potpoglavlju prikazati kako se glas *r* ponaša u slogovima, čime će se dotaknuti i pitanje je li *r* pravi suglasnik i ne nalikuje li u nekim slučajevima više otvorniku (vokalu) nego zatvorniku (konsonantu). Muljačić (1972) navodi konsonantski i vokalski *r* koji se razlikuju u jednome obilježju; vokalski *r* označeno je kao [+napeto]. Na to razlikovno obilježje upozorava i Žepić (1991) spominjući Škarićevu usporedbu sa starim glasom *jatom*. Škarić (2006: 26) tvrdi da je *j* neslogotvorni *i*, da je između *i* i *j* ona ista razlika koja je između slogotvornoga *r* i suglasničkoga *r*.

Prema oblikovanju glasova slog se dijeli na otvornički i zatvornički dio, no primjeri pokazuju da u slogu nije obavezan zatvornik jer slog može činiti samo otvornik. Otvornik je tipičan dio sloga i nema jezika u kojem otvornici ne bi bili samoglasnici. No ni otvornik nije uvijek obavezan jer u nekim slučajevima, kad u slogu nema otvornika, zatvornik može preuzeti ulogu samoglasnika.

Da su slogovi sa slogotvornim zatvornicima izuzetni, pokazuje činjenica što se ne može dogoditi da zatvornik bude slogotvoran, a otvornik neslogotvoran kad se nađu jedan kraj drugoga. Slogotvorni zatvornik *r* mora imati bar još jedan zatvornik uz sebe, kao u riječi *rt*, on ne može biti jedini član sloga. Takva raspodjela da zatvornici mogu biti slogotvorni uz neki drugi zatvornik, a da su otvornici uvijek slogotvorni ako su sami, jasno pokazuje da slogotvorni zatvornici nisu isto što i vokali. Slogotvornost zatvornika proizlazi iz njihova odnosa prema susjednim glasovima, a ne iz svojstva koje

bi imali sami po sebi, za razliku od slogotvornih otvornika (Jelaska 2004: 104). Prema tomu je slogotvorni *r* u hrvatskome zatvornik (konsonant), a ne otvornik (vokal), iako se često nazivao i vokalskim *r*.

Zbog činjenice da je *r* u nekim (i čestim) riječima slogotvoran, tj. samoglasnik, neki hrvatski fonolozi smatraju da je on poseban fonem. To je jedan od razloga da se svi ne slažu u ukupnome broju hrvatskih glasova, najčešći je raspon od 29 do 32 glasa (Jelaska 2004: 14). Npr. Brozović (1991) ga smatra fonemom (dakle razlikovnim glasom), Jelaska (2004) smatra da je on samo slogotvorna inačica fonema *r*, a Škarić (1991) smatra da je on svojevrsni rubni fonem, slobodna označena inačica.

4. Njemački jezik

Prema načinu artikulacije u njemačkome se jeziku glas *r* ubraja u *treptajnike* ili *vibrante* (njem. *Zitterlaute*, engl. *trills*).

4.1. Njemački treptajnici

Prednji *r* nastaje uslijed višestrukih udaraca vrha jezika o desni (alveole). Po pokretnome oblikovaču *vršni* (*apikalni*) glas još je prije jednoga stoljeća slovio kao izgovorna norma u njemačkome književnome jeziku i bio je jedini oblik prihvatljiv za njemačko kazalište. Danas je vršni *r* raširen u Bavarskoj, Austriji (njem. *bayrisch-österreichischer Sprachraum*), u Šleskoj i Alemaniji (*Schleswig-Holstein* i *Allemanien*). U ostatku njemačkoga govornoga područja prevladava stražnji, *resični* (*uvularni*) *r* koji se proizvodi višestrukim dodirima resice i stražnjega dijela jezika. U Rajnskoj oblasti (*Rheinland*) postoji i tjesnačna (frikativna) inačica resičnoga *r*.

4.2. Njemački dotačnici

U njemačkome jeziku dotačnik kao izgovorna inačica supostoji uz treptajnik (tzv. *gerolltes r*), no nema razlikovnu ulogu kao u spomenutome španjolskome. U njemačkome jeziku ta dva glasa nisu izgovorne inačice dvaju različitih fonema jer ne razlikuju riječi, već slobodne (fakultativne) izgovorne inačice jednoga jedinoga fonema (Meinhold i Stock 1980: 71).

4.3. Njemački vokalizirani *r*

U njemačkome je i *vokalizirani r*, sličan vokalu *a*, jedna od izgovornih inačica zatvorničkoga (konsonantskoga) *r*. O tome svjedoči i činjenica da mu u pismu uvijek odgovara slovo *r*. Izgovor zatvorničkoga ili otvorničkoga *r* (konsonantskoga ili vokalnoga) ovisi o kontekstu, odnosno o njegovu položaju u riječi.

U njemačkome jeziku postoje i dva središnja otvornika (njem. *Zentralvokale*). Jedan je *schwa* (njem. *das Schwa*), fonetskim zapisom [ə], a drugi već spomenuti *vokalizirani r*. U rimi sloga nakon otvornika (vokala) stoji vokalizirani *r*, a ispred otvornika u pristupu sloga pojavljuje se zatvornički (konsonantski) *r*. Čini se da je to vokalizirano *r* dio samoglasnoga dijela sloga, poput manje zvonkoga dijela dvoglasnika.

U njemačkome govornome području gdje je *r* vršni (apikalni) glas, češće se pojavljuje konsonantski *r*, dok je među govornicima kojima je izgovorna varijanta *resični tjesnačnik* (*uvularni frikativ*) u znatno većoj mjeri rašireno vokalizirani *r*. To je posve shvatljivo uzme li se u obzir artikulacija spomenutoga glasa. Pri oblikovanju tjesnačnika stražnji dio jezika tako dodiruje resicu da dolazi do trenja ili frikcije (njem. *Reibegeräusch*). No ako je jezik manje podignut, prolaz je preširok za nastanak trenja pa je položaj idealan za vokalizirani *r*. U njemačkome jeziku postoji čak i mogućnost da se nakon produženoga otvornika *a* (njem. *Ersatzdehnung*) glas *r* uopće ne izgovara, što se događa u nekim dijalektima i nestandardnome govoru (Ramers 1998: 28–35).

5. Engleski jezik

Prema načinu je tvorbe glas *r* u engleskome *kliznik* (engl. *glide*), a prema mjestu artikulacije *zadesnik* ili *postalveolar*. Prepreka na koju nailazi zračna struja pri tvorbi ovoga glasa nije toliko radikalna kao u slučaju tjesnačnika (frikativa) te zrak neprestano struji prolazom ne izazivajući trenje (frikciju). Stoga se na engleskome kliznik (*glide*) često naziva i *trajnim fonemom bez frikcije* (engl. *frictionless continuant*), što bi ga činilo istim kao i vokal. Katkad se upotrebljava i spomenuti naziv *approximant* (približnik), prema latinskoj riječi koja odražava položaj artikulatora i njihovu blizinu. Ovu kategoriju u engleskome jeziku, osim /*r*/, čine fonemi /*w*/ i /*j*/.

5.1. Engleske inačice

Posebnosti glasa *r* najočitije su u engleskome jeziku gdje se uz taj glas vežu različite izgovorne pojave. Treba ih osvijestiti ma koliko se one razlikovale od standardnoga engleskoga jezika. U engleskome se fonološkome sustavu glas *r* pojavljuje u tri inačice (varijante): kao (be)zvučni tjesnačnik(frikativ) ili kao dotačnik (tap), odnosno okrzničnik (flap). Riječi i opis navedeni su u (4). Sve se te tri inačice razlikuju od glasa *r* u *red* ili *array*.

(4)	i. u <i>tree, train</i>	<i>r</i> je bezvučni tjesnačnik
	ii. u <i>dream, drain</i>	<i>r</i> je zvučni tjesnačnik
	iii. u <i>three, throw</i>	<i>r</i> je dotačnik ili okrzničnik

Jedan je od mogućih ostvaraja glasa *r* *nadzubni treptajnik* (engl. *alveolar trill*). Pri njegovu oblikovanju pomični oblikovač (aktivni artikulator), tj. vrh jezika treperi uslijed zračne struje ponovljivo udarajući nepomični oblikovač (pasivni artikulator), tj. nadzubni (alveolarni) greben. Ako ne dođe do ponovljivoga dodira pomičnoga i nepomičnoga oblikovača, već vrh jezika samo jednom dodirne pasivni artikulator, nastaje *dotačnik* (engl. *tap*).

U američkoj varijanti engleskoga jezika pojavljuje se i *unazadno*, tj. *retrofleksno r* (engl. *retroflex rhotic*). Ovak glas nastaje tako da se vrh jezika povlači, a njegov se donji dio približava nadzubnomu grebenu.

Iako nije tipični engleski glas, u nekim se varijantama može čuti i *resični* (*uvularni*) *r*, primjerice u nekim dijelovima Škotske, a najpoznatija je pojava tzv. *Northumbrian burr* u najsjevernijem dijelu Engleske (Josipović 1999).

Neki autori spominju postojanje troglasa ili triftonga u engleskome jeziku, nizova od tri otvornika u kojima se svaki od tri dijela čuje, ali se ipak smatraju jednim otvornikom. U nekim varijantama engleskoga, posebice onima koje nemaju zaotvornički (postvokalni) *r*, riječi poput *hire*, *lyre*, *our* ili *cower* sadržavaju troglase.

5.2. Raspodjela glasa *r* i (ne)rotični dijalekti

Specifičnost i ulogu glasa *r* dokazuje i podjela dijalekata engleskoga jezika na osnovi različitoga izgovora, odnosno prisutnosti ili odsutnosti glasa *r*. Dijalekti engleskoga jezika međusobno se razlikuju i na osnovi raspodjele zvonačnika *r* na tzv. rotične i nerotične.

Rotični dijalekti (engl. *rhotic dialects*) nemaju ograničenja u pojavljivanju glasa *r*, on se može pojaviti i u otvorničkoj i neotvorničkoj okolini, primjerice u riječima *bar* ili *bark*. Dakle, u njima se glas *r* izgovara i prije otvornika, i prije zatvornika, i na kraju riječi. Rotični se dijalekti mogu pronaći u mnogim dijelovima Britanskoga otočja, osobito u Škotskoj i Irskoj, te u većem dijelu Sjedinjenih Američkih Država. Engleski dijalekti u Kanadi i na Barbadosu također su rotični.

Nerotični dijalekti (engl. *non-rhotic dialects*) ograničavaju izgovor glasa *r*. U nerotičnim se dijalektima glas *r* izgovara samo prije otvornika, kao što pokazuju primjeri *bright*, *berry* ili *caress*, a u iznimnim slučajevima ispred *j* na nenaglašenome položaju. Najviše su rasprostranjeni na jugu Britanije i istoku SAD-a. No i u većini dijalekata u Australiji govornici ispuštaju svako *r* koje se nalazi u odstupu sloga (dakle, svako *r* koje je u kodi). Ta je pojava vidljiva i u Walesu, na Novome Zelandu i u Trinidadu.

U povijesti je glas *r* bio prisutan i u drugim riječima, o čemu svjedoči i pismo. No prije nego što je nestao, utjecao je na prethodni otvornik.

U raspodjeli glas *r*, kao i tamni *l* (engl. *dark l*) ili velarizirani *l*, ovisi o prisutnosti sljedećega otvornika.

Naziv *rhotic* dolazi od grčke riječi *rho* koja označava slovo “r” grčkoga alfabeta. U ovome radu *rotični* nije isto što i *rofon* jer i rotični dijalekti imaju rofone (drhtajne) glasove, tj. izgovaraju *r* u nekim položajima. U engleskome se u oba slučaja pojavljuje naziv *rhotic consonants*, iako se katkad govori i *R-sounds*, odnosno ‘*R*’-like sounds.

5.3. Povezni i prodorni *r*

No i u nerotičnim dijalektima u kojima se *r* obično ne pojavljuje na kraju riječi postoje iznimke. *R* se ne izgovara na kraju riječi ako sljedeća riječ započinje zatvornikom ili pauzom.

Povezni r — No ako sljedeća riječ započinje otvornikom, *r* se mora izgovoriti. Takav *r* izgovoren na kraju riječi naziva se *povezni r* (engl. *linking r*). On služi kao poveznica dviju riječi. Može se reći da pristup idućega sloga dopušta pojavu glasa *r* u rimi prethodnoga sloga. Primjeri su izrazi kao u (5).

- (5) i. *fear of flying*
- ii. *sure of himself*
- iii. *share of it*
- iv. *far above*
- v. *for example*

Isto se događa i kada se riječi koja završava otvornikom (tj. glasom *r* koji se zbog okoline ne izgovara) doda sufiks koji započinje otvornikom, primjerice u riječima kao u (6).

- (6) i. *answer — answerable*
- ii. *cover — coverage*
- iii. *appear — appearance*
- iv. *declare — declarative*
- v. *secure — security*

Dakle, u nerotičnim dijalektima glas *r* mora biti dopušten pojavom i prirodno sljedećega otvornika, dok u rotičnim dijalektima ovakva vrsta dopuštanja nije nužna.

Prodorni r — Neki govornici engleskoga jezika umeću glas *r* između određenih otvornika koje se naziva *prodornim* ili *intruzivnim r*, po analogiji s *poveznim r*. Prodorni je *r* vidljiv i u izrazima kao u (7).

- (7) i. *law(r) and order*
 ii. *the idea(r) of it.*

Takav se *r* pojavljuje na jugoistoku Engleske, u Australiji, Novome Zelandu i sjeveroistočnome dijelu SAD-a, gdje se glas *r* obično i ne izgovara osim ako iza njega ne slijedi otvornik. Glas *r* ne izgovara se na kraju riječi ili izraza kao u (8.i), ispred zatvornika kao u (8.ii), ali se, kao u (8.iii), izgovara ispred otvornika (Clark i Yallop 1990).

- (8) i. *two plus two equals fou(r)*
 ii. *fou(r) books*
 iii. *four eggs*

Glas *r* pojavljuje se na kraju riječi, odnosno u rimi sloga ispred otvornika sljedeće riječi ili sufiksa, odnosno ispred pristupa idućega sloga koje inače nemaju glas *r* u rotičnim dijalektima, a ni u pismu. Izraz kao u (9) u nerotičnome dijalektu može imati *r* koje se čuje na prijelazu slogova. U slučaju da sljedeća riječ započinje otvornikom, govornicima nerotičnoga dijalekta to je znak da je odsječak dopušten i da se može izgovoriti.

- (9) *withdraw it*

Prodorni *r* primijećen je u nerotičnim dijalektima, u rotičnim se dijalektima on ne pojavljuje, ne postoji kao pojava (Gussmann 2002: 41–43).

Promotre li se postleksički procesi u engleskome kako ih je označio Spencer (1996: 234–237), u slučaju (prodornoga) glasa *r* riječ je o *umetanju* (engl. *insertion*) kao najčešćemu obliku *epenteze*. U tom se procesu olakšava izgovor niza otvornika ubacivanjem zatvornika. U britanskoj se varijanti engleskoga jezika taj oblik *epenteze* pojavljuje samo kad je prvi otvornik niza visok ili je riječ o dvoglasu kojemu je drugi član visok. U drugim okolnostima nailazi se na pojavu u kojoj je niz otvornika prekinut glasom *r*. Primjeri u (10), kao i primjeri u (7), ilustriraju okolinu kada se pojavljuje *prodorni r*, dok je izraz kao u (11) primjer *poveznoga r*.

- (10) i. *Russia and America*
 ii. *America and Russia*
 iii. *ma and pa*

- (11) *fear of*

Ova se dva procesa mogu smatrati dvama odvojenim pravilima. Prodorni se *r* navodi kao razmjerno novija pojava stara dvjestotinjak godina prema

analogiji s poveznim *r*. Često su spominjani primjeri riječi *star* i *Shah* u izrazima kao u (12).

- (12) i. *star is out*
 ii. *Shah(r) is out*

Riječ *star* izvorno je imala glas *r*, i u površinskome i u dubinskome prikazu (prema nazivlju generativne fonologije), dok *Shah* nije sadržavao glas *r*. Zatim su nerotični dijalekti izgubili *r* u kodi, izuzev u slučaju kad je nakon riječi slijedio otvornik. Potom se pojava glasa *r* u riječi poput *star* iznova analizirala i smatrala ubacivanjem *r*. S vremenom su, s obzirom na pojavu ubacivanja *r*, izrazi *Shah is* i *star is* postali identični.

Epentetski se *r* u engleskome često poistovjećuje s ubacivanjem kliznika. U američkoj se strukturalističkoj i poststrukturalističkoj tradiciji *r* najčešće smatra protočnikom s obilježjima [+konsonant, +aproksimant], no postoje i dobri temelji da se *r* pridruži skupini kliznika [-konsonant, +aproksimant].

U američkome engleskome i drugim rotičnim dijalektima u kojima *r* nije treptajnik, glas *r* u postvokalskome položaju često predstavlja *drhtajničku obojenost* prethodnoga otvornika, gotovo poput dvoglasa. Prema tome tumačenju *r* bi bio ne-visok par kliznicima *j* i *w*.

6. Zaključak

Iako se hrvatski, engleski i njemački glas *r* razlikuju, iz ovoga je prikaza vidljivo da se mogu uočiti neke sličnosti i povezne točke, posebno ako se uključe izgovorne inačice, tj. u nestandardnim jezicima, odnosno dijalektima. Hrvatski je glas *r* određen kao treptajnik ili dotačnik, njemački također kao treptajnik ili dotačnik, a engleski kao kliznik ili dotačnik. Dakle, u sva se tri jezična sustava glas *r* pojavljuje kao dotačnik. K tomu ni u jednome od ta tri jezika to nije prototipni izgovor, nego izgovorna inačica.

U njemačkome i hrvatskome jeziku pojavljuje se i kao treptajnik (vibrant). No treptajnici su u ova dva jezika vrlo različiti jer ih tvore drugi organi na različitim mjestima. U njemačkome se pretežno pojavljuje resični (uvularni) *r* koji je u određenoj okolini i vokaliziran, dok hrvatski jezik poznaje samo vršno-nadzubni *r*. Resični njemački *r*, jedna od vrlo čestih izgovornih varijanata, može se pronaći i u engleskome, osobito u škotskim govorima, dok se u hrvatskome resični *r* smatra govornim poremećajem.

U hrvatskome i engleskome položaj u slogu može odrediti izgovorne inačice. Engleski jezik pokazuje se izuzetnim time što ima najveći broj različitih dijalektalnih inačica u izgovoru glasa *r*, dok je hrvatski izuzetan zbog moguće slogotvornosti glasa *r*.

Pokazuje se da sličnosti i razlike u opisima drhtajnih glasova u promatranu tri jezika nije uvijek lako uočiti zbog različitih tradicija, ali i naziva. Tek usporedba opisa pojedinih inačica daje jasniju sliku.

7. Literatura

- Barić, E. i sur. (1997) *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Brozović, D. (1991) Fonologija hrvatskoga književnog jezika, u Babić, S. i sur. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Clark, J., Yallop, C. (1990) *An Introduction to Phonetics and Phonology*, Great Britain: Blackwell Publishers.
- Gussmann, E. (2002) *Phonology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jelaska, Z. (2004) *Fonološki opisi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Josipović, V. (1999) *Phonetics and Phonology for Students of English*, Zagreb: Targa.
- Meinhold, G., Stock, E. (1980) *Phonologie der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Muljačić, Ž. (1972) *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Ramers, K-H. (1998) *Einführung in die Phonologie*, München: Wilhelm Fink Verlag.
- Spencer, A. (1996) *Phonology*, Great Britain: Blackwell Publishers.
- Škarić, I. (1991) Fonetika hrvatskoga književnog jezika, u Babić, S. i sur. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić, I. (2006) Slovo, glasnik i fonem *j*, u *Hrvatski govorili!*, Zagreb: Školska knjiga.
- Vuletić, D. (1987) *Govorni poremećaji: izgovor*, Zagreb: Školska knjiga.
- Žepić, S. (1991) *Grundbegriffe der Phonologie und ein Vergleich der phonologischen Systeme des Deutschen und Kroatischen*, Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

R-sound in Croatian, German and English language

This article deals with sounds that are recognized as the r-sound, i.e. the class of sounds that are called rhotic sounds. The rhotic sounds are compared in three languages that contain the r-sound — in Croatian, German and English. The article illustrates that similarities and differences in the descriptions of rhotic sounds in these three languages are not always easily recognizable due to the different traditions as well as in the terminology. Although the Croatian, English and German r-sound is different, when pronunciation variants, especially in non-standard languages (i.e. dialects), are taken into consideration, greater similarities and common pronunciation fe-

atures are observed. The Croatian r-sound occurs as alveolar trill or tap; the German r-sound is also manifested as trill or tap, and English as glide or tap. In all three language systems the r-sound is therefore to be found as tap, but it's only a pronunciation variant and not the prototypical pronunciation. Both in Croatian and German, the r-sound is found as trill, but it differs very much in these two languages, since it has a different place of articulation and is produced by different articulation organs. In most cases, the German r-sound is uvular, but in specific surroundings it can have vowel features. On the other hand, the Croatian language system contains only the apical alveolar r-sound. The German uvular r, a very common pronunciation variant, can also be found in English, especially in Scottish dialects, but in Croatian the uvular r is considered to be a speech disorder. The pronunciation variants in Croatian and English can be conditioned by the position of the sound in syllables. The greatest number of dialectal variants in the pronunciation of the r-sound can be found in English, and what is specific about Croatian is that the r-sound may form a syllable.

Key words: phonetics and phonology, r-sound, Croatian, German, English

Ključne riječi: fonetika i fonologija, glas r, hrvatski, njemački, engleski